

L'ECLOSIÓ I LA POLITITZACIÓ D'UNA IDENTITAT CATALANA DIFERENCIAL (1860-1898)

GIOVANNI C. CATTINI
Universitat de Barcelona

L'últim terç del segle XIX espanyol es caracteritza per dos moments cabdals: primer, el frustrat intent de modernització de tot l'Estat en els anys del Sexenni Revolucionari (1868-1874) i, en segon lloc, la Restauració borbònica i la consolidació del sistema polític inaugurat per Cánovas del Castillo. En aquest marc cronològic, cal ressaltar la pluralitat de plantejaments que contribueixen a la cristallització i politització d'una identitat catalana diferencial respecte a l'espanyola. Els intel·lectuals i els exponents de les professions liberals tingueren un paper destacat en aquesta tasca i llurs reflexions s'han d'emmarcar en el context de la cultura francesa de les últimes tres dècades del vuit-cents, tan caracteritzada per l'ensulsiada de Sedan de 1870 i per les pugnes entre l'hegemònica cultura positivista i l'espurna irracionalista de finals del segle XIX. Els intel·lectuals catalans reflexionaren a partir dels coetanis corrents europeus i sintetitzaren unes respostes heterogènies als problemes del seu temps i de la seva societat. Part d'aquestes aportacions trobà en el fet diferencial català un eix argumental que podia servir tant als nuclis republicanofederals com als catòlics, tant als progressistes com als conservadors catalans. Així que es pot afirmar que un dels trets determinants del període que va de 1860 a 1898 és, sens dubte, la consolidació d'una identitat catalana que es tradueix per primera vegada en un moviment cultural i polític, cada vegada més popular, que es caracteritza per la defensa d'uns trets diferencials. Com tots els fenòmens de la modernitat, aquest moviment catalanista no es pot considerar ni únic ni exclusiu dels interessos d'una societat industrial que, en els anys considerats, es troba davant d'una conflictivitat social creixent.

D'altra banda, els anys analitzats coneixen crisis econòmiques reiterades que s'acompanyen amb ritmes de creixement vertiginosos, interromputs per dues crisis financeres (1866 i 1882), per les polítiques lliurecanvistes del Govern espanyol que acaben obrint pas a una corba proteccionista (1891), però també per l'arribada de la fil·loxera, que representà una vertadera calamitat en la producció vitivinícola del Principat. Aquest final de segle coneix, també, un primer èxode de població cap als centres urbans, i especialment a la Ciutat Comtal, i també cap a una emigració transoceànica d'importants dimensions. Tanmateix, el període analitzat es caracteritza per un aprofundiment en les polítiques centralistes i uniformitzadores de l'Estat espanyol, que, especialment, a partir de la dècada

de 1880, intentà dur a terme una reforma del Codi civil que amenaçà la persistència de les lleis catalanes i que determinà les primeres mobilitzacions populars en defensa del dret català. De la mateixa manera, les mobilitzacions per aconseguir unes tarifes proteccionistes assumiren també un paper central en les reivindicacions del naixent moviment catalanista. La politització d'aquest moviment conegué una sèrie de fites al llarg de la dècada de 1880: s'organitzaren dos congressos catalanistes (1880 i 1883); nasqueren les primeres associacions polítiques, aviat en concurrència entre si, com el Centre Català (1882) i la Lliga de Catalunya (1887); aparegueren els textos doctrinaris de referència, com el Memorial de Greuges (1885) i *Lo catalanisme* (1886), de Valentí Almirall, i es formularen diferents missatges que tingueren el suport de centenars de catalanistes (a Irlanda i Charles Parnell, el 1886, i a la reina regent, el 1888). Finalment, la dècada de 1890 es caracteritzà per la formació de la Unió Catalanista i la convocatòria de la primera reunió gairebé unitària d'aquest moviment, que formulà el projecte que havia de bastir l'autonomia catalana (Bases de Manresa de 1892).

Al costat d'aquesta vertebració política, el catalanisme es nodrí d'un ric i heterogeni moviment associacionista que comprenia des de l'excursionisme fins al cant coral, des de l'adopció de la sardana com a ball nacional fins a la difusió de símbols i elements nacionalitzadors com himne, bandera, festes patriòtiques, etc. De la mateixa manera, els últims vint-i-cinc anys del segle XIX conegueren la consolidació d'uns gustos literaris i artístics autòctons, expressió de la recepció i divulgació dels principals corrents europeus del moment. L'onada de violències terroristes i la derrota colonial de 1898 haviem de contribuir a la politització definitiva d'aquest moviment i a la seva progressiva conquesta d'hegemonia política a partir de la primera dècada de 1900.

Els anys que prenem en consideració són un període clau que ha estat objecte de les interpretacions de la historiografia catalana contemporanista per explicar el naixement del moviment catalanista. La interpretació d'un dels màxims estudiosos del fenomen, l'historiador i polític Antoni Rovira i Virgili (1882-1949), fixava el naixement d'aquest moviment en la confluència de diferents elements: la Renaixença literària, el federalisme renovat per Valentí Almirall, la tradició catòlica conservadora que havia deixat de banda l'integrisme i

una burgesia que s'havia desencisat per les polítiques de la classe dirigent espanyola.¹ Anys després, el renovador de la historiografia catalana, Jaume Vicens i Vives, considerava que el catalanisme s'havia definit per quatre reaccions concretes: en primer lloc, afirmava que Catalunya era formada per una estructura social específica diferent de la resta de l'Estat i caracteritzada per un arrelat sentiment de vigència del seu dret i costums, per l'estimació per la seva història i les seves institucions i per la consciència del seu desvetllament econòmic; el segon element era la consciència de la ineficiència de l'Estat contemporani espanyol, sempre abocat a crisis periòdiques perilloses; tercer, l'estat liberal jacobí havia sacrificat els interessos més íntims i respectables del poble català, i, finalment, la repugnància de l'esperit ètic del poble català envers la corrupció sistemàtica del funcionament de la màquina administrativa espanyola. Aquests elements haurien determinat la configuració de la generació de 1901, que havia fet el salt al nacionalisme polític.² En el mateix període, l'historiador marxista francès Pierre Vilar llegia la seva citada tesi doctoral, que es publicava en català en quatre volums com *Catalunya dins l'Espanya moderna*, subtitulada *Recerques sobre els fonaments econòmics de les estructures nacionals*. En el primer volum introductiu dedicava el segon capítol a reflexionar sobre les diferents fases històriques i estructures socials que havien caracteritzat les relacions entre Catalunya i Espanya, posant l'accent sobre el paper de les classes mitjanes en el desenvolupament històric del nacionalisme català.³

Però era al final dels anys seixanta que sortiria publicada una monografia que esdevindria la lectura canònica sobre el fet català: es tracta de *Catalanisme i revolució burgesa. La síntesi de Prat de la Riba*,⁴ de Jordi Solé Tura, que es publicà el juny de 1967. Aquest llibre esdevingué el paradigma d'una certa cultura de l'antifranquisme que prengué com un punt de referència algunes simplificades lectures i fulletons marxistes, contraris al fet nacional tal com el podien utilitzar els sectors anomenats *burgesos*, als quals contraposaven el socialisme com a moviment d'alliberament també nacional. En les conclusions del llibre, Jordi Solé Tura afirmava que el nacionalisme català s'explicava per dues grans argumentacions: les diferències estructurals entre Catalunya i Espanya i la feblesa de la classe hege-

mònica catalana per fer la revolució burgesa i imposar-se a tot l'Estat. Solé Tura subratllava que al llarg del vuit-cents la construcció de l'Estat liberal espanyol fou obra dels sectors de la propietat rural, tant la que era fruit de les desamortitzacions com l'anterior propietat rural. En aquest marc, la burgesia industrial catalana no aconseguí un paper decisiu i, aleshores, impulsà un nacionalisme la finalitat del qual era aconseguir una solidaritat entre les classes privilegiades i les classes explotades, per tal que els treballadors no s'unissin contra els propietaris de les fàbriques en què treballaven.

La resposta més argumentada a aquestes interpretacions provingué de les reflexions de Josep Termes (1936-2011), que, des d'una perspectiva d'un marxisme més heterodox, subratllà la vessant popular en els orígens del catalanisme, una proposta plantejada sobre els seus estudis de l'obrerisme català i de l'anarcosindicalisme al Principat. Termes formulà per primera vegada aquesta teoria el 1971 i obtingué un ampli ressò a partir de la seva participació en un Col·loqui d'Historiadors, promogut per la Fundació Bofill, el 1974. Aquestes recerques responien a la preocupació cívica de superar aquell *marxisme-lerrouxisme*, inaugurat pel citat llibre de Solé Tura, que identificava el nacionalisme i la burgesia. Al llarg dels anys, Josep Termes reiterà les seves tesis en diferents articles, el nucli de les quals era que el catalanisme havia sorgit com un moviment que demanava la reforma democràtica de l'Estat espanyol, amb una visió antagònica a la centralista madrilena, i que el catalanisme havia nascut federalista (tant el que havia nascut en el si dels moviments foralistes com el que tenia els orígens en el republicanisme populista), en nom d'una vertebració hispànica de pobles lliures. L'èxit d'aquest moviment fou, segons Termes, per l'arrelament de la catalanitat en les classes populars catalanes. En aquest sentit, l'historiador en qüestió criticà asprament els corrents historiogràfics marxistes per ser formalistes i no entendre res més enllà de la teoria. Termes defensava que el catalanisme era un fenomen social que s'havia plasmat en diferents corrents polítics que comprenien tot el ventall de les forces del Principat: des del conservadorisme fins a l'extrema esquerra, marxista i anarquitzant. Tots aquests corrents se sustentaven en una realitat més pregona: la pervivència del particularisme català (lingüístic, cultural, psicològic, simbòlic) entre les classes populars. En aquest marc, sintetitzà un esquema del fet nacional català i de la seva percepció en les classes populars catalanes, que es traduïa en quatre moments històrics: del segle XVIII al final del Sexenni Democràtic, del començament de la Restauració a 1898, de 1901 a 1931 i, finalment, la República i la Guerra Civil. Aquesta interpretació, tot i no deixant de banda les argumentacions tradicionals suara esmentades, fou capaç d'engegar tota una solvent escola d'historiadors que divulgà i aprofundí la tesi de les arrels populars del

1. Antoni ROVIRA I VIRGILI, *Resum d'història del catalanisme*, Barcelona, Barcino, 1936.

2. Jaume VICENS I VIVES, *Industrials i polítics del segle XIX*, Barcelona, Teide, 1958, coll. «Biografies Catalanes», núm. 11.

3. Pierre VILAR, *Catalunya dins l'Espanya moderna*, vol. 1, *Introducció. El medi natural*, Barcelona, Edicions 62, 1964.

4. Jordi SOLÉ TURA, *Catalanisme i revolució burgesa*, Barcelona, Edicions 62, 1967. Sobre l'impacte d'aquest llibre en la historiografia catalana, vegeu Giovanni C. CATTINI, *Prat de la Riba i la historiografia catalana: Intel·lectuals i crisi política a la fi del segle XIX*, Catarroja, Afers, 2008.

catalanisme que ha arribat fins als nostres dies, i que ha donat una visió molt més completa de l'explicació de l'arrelament del catalanisme en la història contemporània.⁵

1. EL SEXENNI REVOLUCIONARI (1868-1874)

I LES FORCES POLÍTIQUES CATALANES: ENTRE DESCENTRALITZACIÓ, FEDERALISME I FORALISME

La dècada de 1860 es va caracteritzar per unes fortes tensions, internes i externes, que ajuden a entendre aquesta etapa fonamental en els processos de modernització del món occidental i que arribaren a afectar, com no podia ser d'altra manera, la societat catalana i espanyola en general. L'economia catalana va patir l'impacte de la Guerra Civil americana i la bancarrota de les companyies de ferrocarrils que enderrocaren també el sistema financer espanyol que les mantenia.⁶ Es registraren diferents intents de revolta, *pronunciamientos* i carlinades; la mateixa ruptura de destacats generals amb el règim isabelí fou determinant perquè el general Prim arribés a conspirar i materialitzés el pronunciament de Cadis de setembre de 1868 i l'exili de la reina.⁷

El nou escenari polític a Catalunya es va caracteritzar per un ampli suport envers una possible descentralització de l'Estat. Des del Bienni Progressista, un sector important del liberalisme català havia fet referència a Víctor Balaguer, que, amb el nou ordre, s'apropà a la línia del general Prim mitjançant el seu diari *La Montaña Catalana*. Balaguer apostava per una tendència monàrquica progressista i per una descentralització de l'Estat. En general, els monàrquics catalans veien amb recel el federalisme, que consideraven un perill per a la unitat de la pàtria i per al manteniment de l'ordre.⁸

D'altra banda, republicans i federals catalans identificaven el vell ordre centralista monàrquic amb el règim isabelí, raó per la qual eren partidaris de la seva substitució sense ser per això partidaris del catalanisme, ans alguns veien amb recel l'obstinació d'un sector

del jovent barceloní de reivindicar el català. El potent corrent federal esdevindria hegemònic a Catalunya a les primeres eleccions de gener de 1869, quan, amb una participació del 70 %, els republicans federals esdevingueren la primera força del Principat: 28 sobre 37 actes. Aquesta data contrastava amb la tònica de la resta de l'Estat, on els republicans treien 57 sobre 304. En aquest marc, els republicans federals catalans representaven el 40 % dels republicans en el Congrés a Madrid. Majoritaris a Catalunya, eren aleshores minoritaris a la resta d'Espanya. El projecte d'Espanya que impulsaven, i el corresponent encaix de Catalunya en un sistema federal, consistia en una reestructuració de l'Estat fonamentada en la base dels antics regnes peninsulars o regionals i en l'autonomia municipal. En aquest sentit, els líders del republicanisme federal català, Valentí Almirall i Josep Anselm Clavé, impulsaren el pacte federal de Tortosa el 18 de maig de 1869, amb la finalitat de crear un enllaç entre les forces federalistes de Catalunya, Aragó, València i les Balears. El pacte era una reivindicació i exaltació de les antigues llibertats dels territoris que conformaren l'antiga Corona catalanoaragonesa.⁹ La identitat històrica catalana era a la base del plantejament de la majoria dels federals catalans, però el problema era que a la resta d'Espanya no hi havia una identitat tan arrelada com la catalana. Dins l'espectre federal hi hagué una divisió entre benèvols i intransigents, en què els primers eren gradualistes i partidaris de la federalització des de dalt i des del centre, mentre que els segons pensaven que només la república federal seria expressió de la democràcia i que s'havia d'implantar des de la perifèria i des de la base, i que si feia falta, s'havia d'usar la revolució. En aquest marc, no deixa de ser suggeridor que els benèvols titllessin els intransigents de *catalanistes*. Els anys del regnat d'Amadeu de Savoia es caracteritzaren per una situació d'enfrontament creixent, en què els republicans protagonitzaren el 1870 un motí contra les quintes; els mateixos resultats electorals dels republicans catalans deixaren aquest corrent ja en una posició menys hegemònica: així, en les eleccions generals de 1871, amb un percentatge del 30 % del cens de votants, aconseguiren 16 actes sobre 39, mentre que el 1872 foren 22 sobre 41. La proclamació de la República es caracteritzà, igualment, per una baixíssima participació i per una coacció sobre el resultat electoral.

Cal remarcar que el sector del federalisme català del Sexenni tingué també la seva branca explícitament catòlica i conservadora, amb Francesc Romaní i Puigdemogolas, autor d'un text, *El federalismo en España*, que

5. Les diferents intervencions de Josep Termes es troben recollides a Josep TERMES, *Història de combat*, Catarroja, Afers, 2007. El debat sobre les arrels populars del catalanisme, a Agustí COLOMINES, «La historiografia del catalanisme posterior al 1936», a Antoni SIMON (dir.), *Diccionari d'historiografia catalana*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2003.

6. Vegeu Albert CARRERAS i Xavier TAFUNELL, *Historia económica de la España contemporánea*, Barcelona, Crítica, 2004, p. 134-163.

7. Marició JANUÉ, *Els polítics en temps de revolució: La vida política a Barcelona durant el Sexenni Revolucionari*, Vic, Eumo, 2002; Marició JANUÉ, *La Junta Revolucionària de Barcelona de l'any 1868*, Vic, Eumo, 1992. Vegeu, també, Marició JANUÉ (ed.), *La Diputació revolucionària: 1868-1874*, Barcelona, Diputació de Barcelona, 2003.

8. Marició JANUÉ, *La Junta Revolucionària...*, 1992, p. 73-78.

9. El text del pacte de Tortosa, a José Antonio GONZÁLEZ CASANOVA, *Federalisme i autonomia a Catalunya (1868-1938)*, Barcelona, Curial, 1974, p. 436-441. Sobre el republicanisme català, Àngel DUARTE, *Història del republicanisme a Catalunya*, Lleida, Pagès, i Vic, Eumo, 2004; Josep PICH, *Valentí Almirall i el federalisme intransigent*, Catarroja, Afers, 2006.

tingué una gran transcendència. Aquest autor deixà els federals ben aviat i encapçalà la llista de la unitat catòlica a les eleccions de gener de 1869. D'aquesta plataforma, que havia aplegat des de la vella guàrdia moderada fins als neocatòlics i carlins, en sortiren finalment bona part dels exponents que aixecaren la bandera legitimista en l'última carlinada.¹⁰

En aquest marc, el sector carlí¹¹ tingué també una important revifalla durant els anys del Sexenni Revolucionari: durant el període 1869-1872 jugà la carta electoral i obtingué uns resultats gairebé espectaculars al País Basc i Navarra i decebedors a bona part de Catalunya. El 15 d'abril, Carles VII féu pública a Ginebra una declaració de guerra i, el maig de 1872, jurà que tornaria els furs a catalans, valencians i aragonesos. Tot i això, hi fou molt reticent: el 1874 va permetre que es formés una Diputació General de Catalunya, que fou constituïda a Sant Joan de les Abadesses l'1 de novembre i dissolta l'agost de 1875, quan la Seu d'Urgell fou ocupada per l'Exèrcit alfonquí. La presidí Rafael Tristany (1874-1875), cap de l'Exèrcit carlí a Catalunya, i, els darrers mesos, Francesc Savalls. Publicà un *Boletín Oficial del Principado de Cataluña*. El pretendent carlí intentà de presentar-la com un primer pas cap al restabliment dels furs catalans. En aquest sentit, la historiografia ha debatut constantment sobre l'aportació al catalanisme d'aquests corrents, en una línia d'interpretacions que hi ha argumentat a favor, o ha matisat o ha negat els trets *protocatalanistes* d'aquests moviments. De totes maneres, actualment, hi ha unanimitat a reconèixer que tant el federalisme com el carlisme tingueren la seva peculiaritat catalana. Llurs fracassos van permetre que es configurés una via catalanista en el marc polític del Principat.¹²

10. Sobre Romaní i Puigdemolins i la plataforma de la unitat catòlica, ens permetem remetre a dos capítols que vàrem redactar: Giovanni C. CATTINI, «La construcció de l'Estat nacional espanyol i els intel·lectuals perifèrics. La crítica regionalista d'en Francesc Romaní i Puigdemolins», a *L'Estat-nació i el conflicte regional: Joan Mañé i Flaquer, un cas paradigmàtic, 1823-1901*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2004, p. 33-62; Giovanni C. CATTINI, «Les eleccions del gener de 1869: la plataforma per a la Unitat Catòlica i la politització del regionalisme catòlic», a Lourdes PLANS (ed.), *Església, societat i poder a les terres de parla catalana*, Valls, Cossetània, 2005, p. 279-290.

11. Sobre el carlisme en el Sexenni, vegeu Lluís Ferran TOLEDANO, *Entre el sermó i el trabuc. El carlisme català contra la revolució setembrina (1868-1872)*, Lleida, Pagès, 2001; Lluís Ferran TOLEDANO, *Carlins i catalanisme: La defensa dels furs catalans i de la religió a la darrera carlinada, 1868-1875*, Manresa, Farell, 2002; Lluís Ferran TOLEDANO, *La muntanya insurgent: La tercera guerra carlina a Catalunya 1872-1875*, Girona, Cercle d'Estudis Històrics i Socials, 2004, coll. «Quaderns del Cercle», núm. 20.

12. Vegeu Albert BALCELLS (dir.), *Història de Catalunya*, Barcelona, L'Esfera dels Llibres, 2004.

2. LA JOVE CATALUNYA, EL NAIXEMENT DE L'ASSOCIACIONISME PREPOLÍTIC I EL FINAL DEL SEXENNI

La conjuntura del Sexenni va permetre la nucleació del primerenc associacionisme prepolític, que tingué un paper destacat en els trets diferencials d'una identitat catalana específica. Al voltant del febrer de 1870, amb uns antecedents a la primavera de 1868, es formava a Barcelona La Jove Catalunya,¹³ expressió d'un heterogeni grup de joves lligats al món de la cultura catalana i dels Jocs Florals. El rerefons ideològic que impulsava l'associació era un catalanisme radical, proper a plantejaments independentistes, i que s'expressava en els articles de personalitats com Francesc Ubach i Vinyeta —un dels primers autors a plantejar la necessitat del secessionisme contra les ofenses que els catalans rebien de l'Estat espanyol tant en l'àmbit econòmic com en el cultural— o Josep-Narcís Roca i Farreras —que va plantejar la secessió per alliberar el Principat del «despotisme unitari castellà» i en nom de la república federal. El jovent que impulsà La Jove Catalunya va crear aviat el periòdic *La Gramalla* (1870), que al cap de pocs mesos fou substituït per *La Renaixensa* (1871), que es plantejà un projecte de recuperació nacional i, com a mitjà per aconseguir-lo, el desenvolupament cultural i literari català. Aprofundint el camí dels pares fundadors de la renaixença dels Jocs Florals, que havien revalorat el paper de la llengua i literatura catalanes, ara l'havia de seguir un moviment polític que plantegés un restabliment de l'entitat política de Catalunya en una nova Espanya descentralitzada. Aquest grup posava la llavor per a una recuperació de la perduda sobirania de Catalunya, finalitat a la qual dedicaren la totalitat de les manifestacions culturals i polítiques de la nova associació. Aquest grup comptava, entre els seus membres, amb personalitats que destacaren de manera significativa en la història de la cultura i de la política catalana, com Pere Aldavert, Àngel Guimerà, Francesc Matheu i Francesc Ubach i Vinyeta, entre d'altres. Al seu voltant s'aplegà un important seguit d'autors que, compartint un catalanisme romàntic i sovint més nostàlgic que no pas activista, volien enfortir els llaços d'unió entre les races llatines. En aquest sentit, volien seguir les pautes marcades pels felibres liderats per Frederic Mistral, però també es volien convertir en un corrent que pretenia recuperar la identitat catalana i respondre a la crisi que en el món llatí representà la decadència francesa a partir de 1870. Els joves exponents de la cultura catalana en modernitzaven les estratègies en un sentit regeneracionista i compartien,

13. Margalida TOMÀS (ed.), *La Jove Catalunya: Antologia*, Barcelona, La Magrana, Diputació de Barcelona, 1992; Carola DURAN, *La Renaixensa, primera empresa editorial catalana*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2001.

tot i les divergències en opcions polítiques i literàries, el projecte de canalitzar les aspiracions polítiques, socials i culturals de Catalunya dins l'Estat espanyol i assolir una vertebració de l'Estat que reconegués el particularisme català. Aquest associacionisme no era encara un veritable partit polític, però representà la llavor de la qual germinaren les entitats catalanistes que naixeren pocs anys després.

Entre els diferents col·laboradors de *La Renaixensa*, portaveu de La Jove Catalunya, cal remarcar les aportacions de l'esmentat Josep-Narcís Roca i Farreras (1830-1891), metge i republicà que plantejà la necessitat d'impulsar un «catalanisme progressiu» que representava el futur, i no pas el passat fossilitzat i estereotipat defensat pels anomenats *sectors jocffloralescos*. Roca i Farreras reivindicava aleshores els ideals de democràcia i de catalanitat en una perspectiva de reforma d'Espanya en clau federal.¹⁴

La crispació creixent dels anys del Sexenni portà a l'abdicació d'Amadeu de Savoia i va determinar que les Corts espanyoles, reunides conjuntament, votessin a favor de la proclamació de la República (11 de febrer de 1873). Fou precisament en aquesta conjuntura que la presència catalana al capdavant de la política espanyola fou indubtable, i va tenir com a conseqüència que es registrés una onada de fòbia anticatalana, profundament virulenta, que posà les seves arrels a la resta de l'Estat. En aquest sentit, *El Eco de España* afirmava que la República s'havia transformat en patrimoni de Catalunya i acusava la resta d'espanyols d'haver-ho permès. La revifalla de la guerra carlina, per una banda, i, per l'altra, els aixecaments cantonalistes dinamitaren l'estabilitat política de la Primera República Espanyola, que terminà definitivament amb el pronunciament del general Arsenio Martínez Campos, de desembre de 1874, que restablí la monarquia borbònica en la persona d'Alfons XII.

3. EL COMENÇAMENT DE LA RESTAURACIÓ A CATALUNYA I ELS PRIMERS PASSOS DEL MOVIMENT POLÍTIC CATALANISTA (1875-1882)

El canvi de règim es realitzà amb el suport dels grans banquers catalans, com Manuel Girona o Evarist Arnús, que, juntament amb el santanderí Antoni López, crearen el Banc Hispanocolonial. La Restauració borbònica tingué un suport actiu dels estaments econòmics més destacats del Principat. Hi hagué una eufòria econòmica entre 1876 i 1882 per diferents raons:

14. Vegeu Jordi LLORENS, «Estudi preliminar», a Josep-Narcís ROCA I FARRERAS, *El catalanisme progressiu*, Barcelona, La Magrana, 1983; Toni STRUBELL, *Josep Roca i Ferreras i l'origen del nacionalisme d'esquerres. Assaig basat en l'obra de recopilació duta a terme per Felix Cucurull*, Arenys de Mar, El Set-ciències, 2000, coll. «Els Llibres del Set-ciències».

l'auge de les exportacions de vins; la represa de les construccions de ferrocarrils i vies ferrades (Portbou, 1878; Sant Joan de les Abadesses, 1880; Vilanova i la Geltrú, 1882; Berga, 1887; Flix, 1892); la fabricació a Barcelona de les primeres locomotores; el desenvolupament de la indústria elèctrica a partir de 1875, o la construcció de la primera línia telefònica del Regne, entre la Ciutat Comtal i Girona, el 1877; tot i aquests avenços, a finals del segle XIX, la metallúrgia i la química representen un 11% de la producció industrial, mentre que el 54% és el tèxtil.

Mentrestant, fou diferent el cas del suport català al projecte politicoconstitucional de Cánovas del Castillo. El polític malagueny impulsà un règim liberal conservador, centralitzat i amb unes intencions obertament homogeneïtzadores. Un dels seus reptes fou aconseguir posar fi als pronunciaments i l'intervencionisme dels militars en la política. L'alternança pacífica en el Govern dels dos partits principals, la conciliació entre la Corona i els sectors més liberals i la participació dels catòlics en la vida política, amb el corresponent i progressiu allunyament del carlisme, van ser alguns dels seus principals aconsegüiments. Tot i això, les eleccions es caracteritzaren per uns mecanismes irregulars que allunyaven el sistema polític de l'electorat i que es plantejaven sobre una xarxa caciquista que s'estenia per tot l'Estat.¹⁵ La representació democràtica era, de fet, pràcticament inexistent en l'Europa del període i els clientelismes, els falsejaments i les manipulacions electorals estaven força difosos.

En aquest marc, els principals polítics catalans partidaris de la Restauració patiren una gran desfeta a les eleccions constituents del gener de 1876, mostra simptomàtica de la desorganització i estat de prostració de les classes conservadores de la capital catalana.¹⁶ A més a més, la nova Constitució espanyola del juliol següent derogava els furs bascos com a última mesura en contra de l'aixecament de l'última guerra carlina. El manteniment del corpus jurídic de les antigues llibertats basques havia motivat una campanya d'agitació al Principat, en la qual havia destacat Joan Mañé i Flaquer, el prestigiós director del *Diario de Barcelona*, i destacats intel·lectuals i professionals del món catalanista i polític en general.¹⁷ També va haver-hi uns grups d'intel·

15. Manuel SUÁREZ, *La España liberal (1868-1917): Política y sociedad*, Madrid, Síntesis, 2006; José VARELA (dir.), *El poder de la influencia: Geografía del caciquismo en España (1875-1923)*, Madrid, Centro de Estudios Constitucionales, Marcial Pons, 2001, coll. «Historia».

16. Vegeu Jordi CASASSAS, *Entre Escilla i Caribdis: El catalanisme i la Catalunya conservadora de la segona meitat del segle XIX*, Barcelona, La Magrana, 1990, p. 108-134; Jordi CASASSAS, *Els intel·lectuals i el poder a Catalunya*, Barcelona, Pòrtic, 1999, p. 125-180.

17. Per a la història de les campanyes de solidaritat des de Catalunya amb les províncies forals, vegeu l'article de Jordi Bous, «Joan Mañé i Flaquer i el conflicte foral al territori basco», a *LES-*

lectuals i historiadors que van intentar influir en els treballs constitucionals espanyols publicant obres que tenien com a objecte la reivindicació del cos legal català i la seva modernitat. Entre altres autors, Josep Coroleu i Inglada i Josep Pella i Forgas publicaren obres com *Les cartes catalanes* (1876) o *Los fueros de Cataluña* (1878) amb l'esperança d'impulsar una descentralització de l'Estat.¹⁸

Aquests elements contribuïren al refredament dels més destacats intel·lectuals conservadors envers el nou sistema polític inaugurat amb la Restauració, que es mantindran en una posició hostil al règim, o bé de manera aïllada, o bé militant en les files del catalanisme moderat. Aquest refredament serà aviat compartit per aquells sectors econòmics i polítics que veien amb hostilitat l'ambigüitat de la política aranzelària canovista, agreujada amb la pujada al Govern de Sagasta (1881). El nou ministre d'Hisenda, Juan Francisco Camacho, era un convençut partidari del lliurecanvisme, i aquest fet fou entès a Catalunya com un presagi funest que havia d'engendrar un clima d'intenses mobilitzacions de les corporacions catalanes més importants.¹⁹ Aquestes iniciatives delinearàn la configuració d'un sector intel·lectual que, com ocorregué al voltant de les campanyes proteccionistes de 1848-1849, contribuï a sensibilitzar una part significativa de la societat catalana en contra de les tarifes aranzelàries derivades de la reforma de 1882.²⁰ Aquesta reforma desencadenà sonores manifestacions que degeneraren en aldarulls que portaren a la proclamació de l'estat de guerra. La indignació de l'opinió pública catalana es podia resumir amb unes paraules de Joan Mañé i Flaquer, amb les quals recordava als dirigents madrilenys que els tractats comercials representaven una vexació oberta als interessos de Catalunya: «el puñal que han clavado en el pecho de Cataluña clavado queda y la herida sigue manando sangre, y esta sangre enrojecerá el Ebro trazando una línea divisoria entre Cataluña y el resto de España».²¹

tat-nació i el conflicte regional: Joan Mañé i Flaquer, un cas paradigmàtic, 1823-1901, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2004, p. 91-131.

18. Giovanni C. CATTINI, *Historiografia i catalanisme: Josep Coroleu i Inglada (1839-1895)*, Catarroja, Afers, 2007.

19. Vegeu Joaquim COLL, *Narcís Verdaguer i Callís (1862-1918) i el catalanisme possibilista*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998, p. 41-42.

20. Per a les polítiques econòmiques dels governs espanyols de 1875-1886, vegeu Joan PALOMAS, *El rerefons econòmic de l'activitat dels parlamentaris catalans (1876-1885)*, tesi doctoral inèdita, Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona, 2002, p. 97-153; José María SERRANO, *El viraje proteccionista en la Restauración*, Madrid, Siglo XXI, 1987.

21. Juan MAÑÉ I FLAQUER, «Cataluña independiente», *Diario de Barcelona* (14 maig 1882).

4. EL MOVIMENT CATALANISTA, ENTRE LES PRIMERES FORMULACIONS DOCTRINÀRIES I LA RECERCA D'UN ESPAI POLÍTIC (1882-1892)

Aquests esdeveniments havien tingut el suport actiu de les primeres articulacions del que ja es coneixia com a *moviment catalanista*, que, a partir dels anys vuitanta del segle XIX, entrà en una espiral de politització, deixant endarrere la vessant d'estricta reivindicació cultural que havia tingut fins al moment. Això fou possible per la crisi dels grans partits polítics d'abast espanyol a Catalunya, a causa de la seva incapacitat d'influir en les polítiques dels governs espanyols, que impulsaven, per una banda, unes campanyes d'uniformització jurídica que amenaçaven la continuïtat del dret civil català i, per l'altra, unes mesures lliurecanvistes que posaven en crisi la indústria tèxtil catalana. En aquest marc, s'ha de tenir en compte que, en els primers anys de la Restauració, hi havia tres grans *famílies* polítiques que es podien definir com a catalanistes: en primer lloc, els federals liderats per Valentí Almirall, qui, el 1879, impulsava el *Diari Català*, el primer diari en llengua catalana; en segon lloc, l'entorn d'intel·lectuals lligats a *La Renaixensa* i que tenien en el dramaturg Àngel Guimerà i en l'escriptor Pere Aldavert els seus referents, i, en tercer lloc, hi havia l'anomenat *sector vigatà*, encapçalat per mossèn Jaume Collell, que articulà un regionalisme catalanista catòlic al voltant del setmanari *La Veu de Catalunya*, amb el suport d'un ampli sector del món de l'Església catalana que, en l'última guerra carlina, havia defensat el candidat legitimista.

La convivència d'aquestes ànimes tan diferents no fou gaire senzilla; amb tot, les primeres fites unitàries del moviment catalanista foren l'organització de dos congressos catalanistes (1880 i 1883) i la creació del Centre Català (1882).²² El primer gran acte de visibilització d'aquest sector fou la reunió que el Centre Català convocà a la Llotja de Mar de Barcelona (11 de gener de 1885) i que acabà impulsant el conegut Memorial de Greuges.²³ Aquest text estava pensat per ob-

22. Jordi GALOFRÉ, *El Primer Congrés Catalanista (1880)*, Barcelona, Rafael Dalmau, 1979; Josep M. FIGUERES, *El Primer Congrés Catalanista i Valentí Almirall: Materials per a l'estudi dels orígens del catalanisme*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1985; Josep M. FIGUERES, *El primer diari en llengua catalana: 'Diari Català' (1879-1881)*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1999, p. 341-347; Juan TRIAS, *Almirall y los orígenes del catalanismo*, Madrid, Siglo XXI, 1975, p. 278 i s.; Carola DURAN, *'La Renaixensa', primera empresa...*, 2001, p. 75 i s.; Josep PICH, *El Centre Català: La primera associació política catalanista (1882-1894)*, Catarroja, Afers, 2002; Maria del Carme ILLA, *El Segon Congrés Catalanista: Un congrés inacabat, 1883-1983*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1983.

23. Josep TERMES, *Història del catalanisme fins al 1923*, Barcelona, Pòrtic, 2000, p. 171-179; per a la història del Memorial de Greuges, vegeu també Joaquim NADAL, *El Memorial de Greuges i el catalanisme polític*, Barcelona, La Magrana, 1986; Joaquim CAMPS, *El Memorial de Greuges*, Barcelona, Dalmau, 1968.

tenir el suport explícit del rei a les peticions catalanes i representava el moment de trobada de diferents sensibilitats que s'havien reunit amb l'avinentesa de defensar una descentralització de l'Estat, una política econòmica proteccionista per a l'economia catalana i la defensa del reconeixement de les peculiaritats culturals, lingüístiques i jurídiques del Principat.²⁴

Durant aquests primers anys vuitanta, el gran protagonista i dinamitzador del discurs i de la praxi del moviment catalanista fou, sens dubte, Valentí Almirall (1841-1904), exrepublicà federalista força actiu des del Sexenni Democràtic. Entre les seves obres, cal destacar *Lo catalanisme* (1886),²⁵ el primer gran escrit doctrinari de referència del moviment catalanista. En aquest llibre, Almirall plantejava les bases científiques de les reivindicacions del Principat i les solucions pràctiques per resoldre l'encaix de Catalunya dins d'Espanya. En línia amb el seu passat federal, Almirall considerava, precisament, que el federalisme asimètric era l'eina que podia resoldre les friccions entre el Principat i la capital de l'Estat. Aquesta solució la veia possible tant en un règim republicà com en una monarquia. A més, Almirall plantejava la necessitat de restaurar les Corts per garantir al país el seu poder legislatiu. Unes Corts formades no pel sufragi directe ni tampoc pels braços militars i eclesiàstics, sinó per elements variants que havien de sortir, per un terç, dels representants fruit del sufragi universal; per un altre terç, dels representants de districte, i, per un últim terç, dels de les corporacions. Almirall repetia constantment que s'havia de fugir de «les anomenades pràctiques parlamentàries».²⁶ *Lo catalanisme* es tancava recordant que la reforma de l'Estat hauria estat possible solament i únicament creant un ampli moviment que pogués aplegar un moviment general de l'opinió pública. Una afirmació que semblava segellar l'experiència del Memorial de Greuges, que s'havia presentat amb èxit l'any anterior i del qual Almirall havia sigut un dels principals impulsors.

Al costat d'aquesta obra, Almirall escrigué una sèrie d'articles que, publicats originàriament a la francesa *Revue du Monde Latin* entre 1885 i 1886, foren recollits amb el títol *L'Espagne telle qu'elle est*.²⁷ En aquests articles, Almirall hi denuncià la realitat de l'Espanya

24. *Memoria en defensa de los intereses morales y materiales de Cataluña, presentada directamente a S.M. el Rey, en virtud de acuerdo tomado en la reunión celebrada en la Lonja de Barcelona, el día 11 de enero del año 1885*, Barcelona, Imprenta Barcelonesa, 1885, p. 70 i s.

25. Valentí ALMIRALL, *Lo catalanisme: Motius que'l lligitiman. Fonaments científics y solucions practicas*, Barcelona, Llibreria de Verdaguier, Llibreria de Lopez, 1886.

26. Aquestes afirmacions s'han d'entendre en el marc més ampli de la crisi del liberalisme europeu de finals del segle XIX; vegeu Giovanni C. CATTINI, *Prat de la Riba...*, 2008, p. 157-311.

27. Valentí ALMIRALL, *L'Espagne telle qu'elle est*, París, Albert Savine, 1887.

caciquista de la Restauració, quinze anys abans que Joaquín Costa escrigués el seu conegut text *Oligarquía y caciquismo*. L'èxit que van suposar els articles publicats en la *Revue du Monde Latin*, i l'eco que van tenir a Espanya, van motivar Almirall a confeccionar aquest llibre que va veure la llum el 1887 gràcies a l'editorial francesa d'Albert Savine. La perspiciàcia de l'editor gal va permetre que el públic francès i internacional pogués conèixer l'existència d'aquesta crítica a l'Espanya canovista. El mateix Savine publicava tres anys després un altre llibre amb un títol semblant sobre la realitat italiana: el seu autor, l'advocat llibertari Francesco Saverio Merlino, féu, però, una crítica economicista i anticapitalista de la història del nou Regne d'Itàlia, tot i que hom podia trobar-hi alguns ecos de les crítiques d'Almirall a l'estat centralista i burocràtic.²⁸

De totes maneres, la prova de foc d'Almirall fou intentar fer participar a les eleccions el Centre Català amb la finalitat de crear un possible front polític català al Congrés de Madrid. El fracàs en les eleccions polítiques de 1886 fou el començament del seu ocàs, com ho demostrà la fractura següent en el si del Centre Català, originada per la presentació de dues candidatures a la direcció del Centre. Finalment, el sector oposat a Valentí Almirall, gairebé un 40 % dels socis, decidí escindir-se i formar la Lliga de Catalunya, amb clares ressonàncies de la causa irlandesa. La Lliga comptà amb el suport de l'element més aviat radical, lligat a la gent de la revista *La Renaixensa*, però també amb l'adhesió de diferents exponents de la revista *La España Regional*, lligats a l'entorn empresarial de Güell i Bacigalupi i del marquès de Comillas,²⁹ i sobretot tingué el suport dels estudiants universitaris del Centre Escolar Catalanista, que comptava amb Enric Prat de la Riba, Francesc Cambó, Josep Puig i Cadafalch o Lluís Duran i Ventosa, entre d'altres.³⁰

En aquesta conjuntura històrica es realitzà l'Exposició Universal de Barcelona de 1888.³¹ L'impuls dels

28. En aquest sentit, vegeu Giovanni C. CATTINI, «La recepció de l'Europa mediterrània en la França de final del segle XIX. L'Espanya de Valentí Almirall i la Itàlia de Francesco Saverio Merlino en els llibres de l'editorial parisenca d'Albert Savine», *Cercles: Revista d'Història Cultural* (Barcelona), núm. 9 (2006), *Homenatge al professor Santiago Riera i Tuèbols*, p. 44-65.

29. Giovanni C. CATTINI, «Los regionalistas catalanes en la España de la Restauración: la plataforma de La España Regional (1886-1893)», *Bulletin d'Histoire Contemporaine de l'Espagne* (Ais de Provença), núm. 45 (2011), p. 19-42.

30. Jordi LLORENS, *La Unió Catalanista i els orígens del catalanisme polític*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 50-55; Jordi LLORENS, *La Lliga de Catalunya i el Centre Escolar Catalanista: Dues associacions del primer catalanisme polític*, Barcelona, Rafael Dalmau, 1996.

31. Jordi CASASSAS, «La Exposición Universal de Barcelona de 1888. Notas para un estudio de historia cultural», a Teresa MARTÍNEZ, *Haciendo historia: Homenaje al profesor Carlos Seco*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1989, p. 401-408; Jordi CASASSAS, *Entre Escilla...*, 1990, p. 231-273. Sobre l'exposició, vegeu també

grups dirigents barcelonins per organitzar aquest certamen responia a una àmplia sèrie de raons, que comprenien la voluntat d'imposar la capitalitat econòmica de Barcelona i de Catalunya sobre el conjunt d'un Estat endarrerit, com també de fer visible en el context internacional el naixement d'un pol metropolità puixant, sense oblidar que aquest esdeveniment podia servir per tancar el període de bona part del vuit-cents en què la Ciutat Comtal havia sigut una capital provincial espanyola, potser diferent per ser centre industrial, però igualment allunyada del centre del poder polític. En aquest marc, l'arribada de la reina regent a Barcelona per inaugurar l'Exposició Universal va ser utilitzada pels militants de la Lliga de Catalunya per organitzar un acte reivindicatiu en nom de la defensa dels interessos morals i materials del Principat. Així, la Lliga lliurà a la sobirana Maria Cristina d'Habsburg-Lorena el *Missatge a la reina regent*.³² L'imaginari catalanista identificava la vídua d'Alfons XII com a descendent d'aquella arxiduquessa Elisabet Cristina que, esposa de Carles d'Habsburg en temps de la Guerra de Successió contra Felip V, havia promès de no abandonar mai els catalans. No cal dir que aquella princesa no pogué complir la paraula. Per això, i amb un text que recordava el Memorial de Greuges, es demanava la introducció d'un sistema dual que, a l'estil d'Àustria-Hongria, donés espai i reconeixement al Principat. S'hi afirmava obertament que Hongria era mirall de Catalunya.

De totes maneres, al final dels anys vuitanta, el principal revulsiu del moviment catalanista foren les discussions sobre les interpretacions del Codi civil, que es tornaren incandescents a causa de la Llei de bases de l'11 de maig de 1888, que amenaçava la persistència dels diferents drets forals presents a Espanya.³³ Aquest intent uniformitzador que l'Estat espanyol portava endavant va remoure la societat catalana, que, mitjançant diferents entitats, va presentar informes que es lliuraren al Govern i es mobilitzà amb una onada de manifestacions en defensa del dret català que es multiplicaren pels pobles i les capitals de comarca de tot Catalunya (i també a l'Aragó, les Illes Balears, Galícia, Navarra i el País Basc).³⁴ Les mobilitzacions i les protestes aconsellaren José Canalejas, nou ministre de Gràcia i Justícia, de revisar els polèmics articles: era «La primera victòria del catalanisme», segons el jove polític Narcís Verdager i Callís.

Ramon GRAU (dir.), *Exposició Universal de Barcelona: Llibre del centenari, 1888-1988*, Barcelona, L'Avenç, 1988.

32. *Missatge a S. M. donya Maria Cristina de Habsburg-Lorena, reyna regent d'Espanya, comtesa de Barcelona*, Barcelona, Impr. Renaixensa, 1888.

33. Àngel COMALADA, *Catalunya davant el centralisme*, Barcelona, Sirocco, 1984, p. 127-229; Joaquim COLL, *Narcís Verdager i Callís (1862-1918)*..., 1998, p. 186-212.

34. Maties RAMISA, *Els orígens del catalanisme conservador i 'La Veu del Montserrat'*, Vic, Eumo, 1985, p. 101-105.

Aquest moment d'efervescència patriòtica tingué el zenit en la creació de la Unió Catalanista (1890) i en la seva primera assemblea pública, que tingué lloc els dies 25, 26 i 27 de març de 1892 a Manresa i de la qual havia de sortir el programa polític de l'entitat. El document, fruit d'aquestes jornades, no era pas una constitució, sinó un instrument per irradiar el credo catalanista al Principat: les Bases de Manresa.³⁵ De totes maneres, la primera base legislava sobre les competències del poder central, mentre que les altres setze es referien al poder regional.

Els diferents punts reivindicatius plantejaven: la defensa de la legislació catalana (base segona); la normalització de la llengua catalana com a idioma oficial únic de Catalunya i mitjà de comunicació amb l'Estat central (tercera); la catalanitat del personal administratiu i, amb ell, dels càrrecs oficials i militars al Principat (quarta); una nova divisió territorial basada en les comarques i en els municipis (cinquena); Catalunya havia de ser sobirana en el seu govern interior, o sigui, es preveia un ampli autogovern legislatiu, fiscal i econòmic (sisena); la fixació del poder legislatiu en unes Corts catalanes, expressions del sufragi orgànic i gremial (setena); el poder judicial restablirà l'Audiència de Catalunya com la seva màxima instància (vuitena); la creació de cinc o sis funcionaris com a representants del poder executiu, elegits per les Corts (novena); les comarques naturals i els municipis gaudiran del més ampli camp de competències (desena i onzena); contribució a l'Exèrcit de mar i terra amb voluntaris (dotzena) i compensació en diners com abans de 1845; ordre públic en mans del sometent i dels mossos d'esquadra (tretzena); sistema monetari propi en harmonia amb el de les altres regions de l'Estat i els tractats internacionals (catorzena), i l'ensenyança havia de ser pública i organitzada pel municipi o, si no, per la comarca; finalment, les últimes dues bases garantien que la Constitució catalana i els drets dels catalans eren salvaguardats pel poder executiu català i que es preveia reformar la legislació civil del Principat segons les seves arrels històriques i les exigències de la nova societat.

Tal com ha recordat la historiografia,³⁶ les Bases de Manresa no foren l'origen del catalanisme polític: reflecteixen més aviat el final d'una etapa marcada pel Romanticisme i es tradueixen en uns principis programàtics als quals faltaven doctrina, possibilisme i política. Cal, però, subratllar que aquesta trobada recalçà la

35. Josep TERMES i Agustí COLOMINES, *Les Bases de Manresa de 1892 i els orígens del catalanisme*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1992; Josep TERMES i Agustí COLOMINES, *Patriotes i resistents*, Barcelona, Base, 2003, p. 159 i s.; Joan Lluís PÉREZ, *Les Bases de Manresa i el programa polític de la Unió Catalanista (1891-1899)*, Manresa, Fundació Caixa de Manresa, 1992.

36. Vegeu Josep TERMES i Agustí COLOMINES, *Patriotes...*, 2003, p. 169-173.

importància de definir el paper de Catalunya en la vida política espanyola i, d'altra banda, encetà i demostrà la vitalitat d'un moviment nacionalista i reivindicatiu que en els anys posteriors esdevingué un dels principals actors de la vida política del Principat.

5. SOTA EL SIGNE DE LA TRANSVERSALITAT: ESSLÉSIA CATALANA, REPUBLICANS, INTEL·LECTUALS MODERNISTES I MOVIMENT OBRER

De la mateixa manera, tal com hem recordat anteriorment, existien altres sectors de la vida sociopoliticocultural del Principat que mantingueren una actitud força receptora del fet diferencial català. Cal remarcar, en aquest sentit, el paper de l'Església catalana, que, en les dues últimes dècades del segle XIX, no dubtà a utilitzar elements identitaris catalans per dur a terme unes campanyes de recatolització del Principat, que considerava en un procés de perillosa secularització.

Per una banda, i sota les suggestions de Lleó XIII, l'Església catòlica es caracteritzava per l'heterogeneïtat de posicions davant la societat catalana i el catalanisme. Hi havia un sector que intentava moderar-ne les aspiracions, centrat en el bisbat de la ciutat de Barcelona i que comptava amb el *Diario de Barcelona*, mentre que el grup vigatà, amb *La Veu del Montserrat*, es declarava catalanista, reivindicant les arrels tradicionals i catòliques del moviment: hi sobresortien Josep Torras i Bages (1846-1916), Jaume Collell (1846-1932) i el bisbe Josep Morgades (1826-1901).

Aquest sector s'implicà d'una manera activa en l'activitat de l'Església catalana de dur a terme una recatolització del país, en el sentit que es volien frenar i invertir les tendències de la societat catalana cap a la secularització, i per això es dugueren a terme festes patriòticoreligioses amb aquesta finalitat: primer fou la del mil·lenari de Montserrat (1880) i successivament fou la restauració del monestir de Ripoll (1892).

Des de Montserrat, l'abat Miquel Muntadas impulsà una comissió per celebrar el mil·lenari de la creació del monestir, amb la intenció de situar-lo com a centre religiós català de referència. El sector de *La Veu del Montserrat* aconseguí la plena catalanització de l'esdeveniment, imposant el cant religiós català del *Virolai*, en detriment del castellà *Firme la voz*, i l'escut del Principat al costat de la Verge de Montserrat, encarnació de l'esperit religiós i patriòtic de Catalunya. L'altre gran moment de protagonisme de l'Església catalana es presentà quan Josep Morgades, com a bisbe de Vic i ajudat per Jaume Collell, aconseguí les complicitats de les elits locals i catalanes per reconstruir físicament el monestir de Ripoll, la destrucció del qual era el símbol de la violència desencadenada per la revolució liberal. El monestir de Ripoll havia estat fundat pel comte Guifré i per l'abat Oliba i la seva

restauració li valgué la significació de bressol de la nacionalitat catalana.³⁷

Cal remarcar que aquest sector podia comptar també amb el prestigi de mossèn Jacint Verdaguer (1845-1902), autor d'obres, com *L'Atlàntida* (1877) o *Canigó* (1886), que el transformaren en vida en el màxim representant de la Renaixença poètica catalana. El mateix Josep Morgades coronà Verdaguer com a *Poeta de Catalunya* al monestir de Ripoll (1886).

Per altra banda, i des de la vessant política, aquest sector catòlic observà amb molta atenció els passos del moviment catalanista; ja al començament de la dècada de 1880, el prevere Jaume Collell intentà apropiarse al discurs d'Almirall.³⁸ De totes maneres, l'hegemonia laïcista d'aquest en el moviment catalanista portà aquest sector a allunyar-se'n i reivindicar un catalanisme catòlic. És eloqüent que, per respondre a *Lo catalanisme*, de Valentí Almirall, el prevere Josep Torras i Bages publicà a *La Veu del Montserrat* unes aportacions que foren successivament incorporades a la seva obra cabdal: *La tradició catalana*.³⁹ Aquest llibre, que aparegué el 1892, era una condemna dels estats liberals per les seves polítiques uniformitzadores que comportaven el desarrelament dels habitants envers les respectives localitats d'origen i, amb això, el bagatge cultural i jurídic que per segles n'havia caracteritzat una vida catòlica. Aquestes polítiques obrien, doncs, una nova etapa històrica on no hi havia res que pogués garantir aquesta harmonia humana. Per això, l'esborrament de la vida regional implicava la desarticulació del tipus de família tradicional i les seves creences religioses. Defensar el regionalisme era sinònim de defensar la Catalunya tradicional i pagesa amb els seus valors catòlics.

En la vessant oposada diametralment a l'Església, hi trobem el complex entramat del republicanisme català, en el qual els federalistes havien estat la primera força política durant el Sexenni. Després d'uns quants anys de retraïment de la vida política, els federals tornaren a l'activitat celebrant un congrés regional del partit federal de Catalunya que acabà aprovant un Projecte de Constitució de l'Estat Català (1883).⁴⁰ Aques-

37. Josep JUNYENT I RAFART, «Jaume Collell i Bancells: les campanyes patriòtico-religioses (1878-1888)», *Ausa* (Vic), vol. 13, núm. 122-123 (1989), p. 257-408; Jordi FIGUEROLA, *El bisbe Morgades i la formació de l'Església catalana contemporània*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994.

38. Josep JUNYENT I RAFART, «De la gran dignitat de l'acostament entre Jaume Collell i Valentí Almirall en 1882-1885», *Revista de Teologia de Catalunya* (Barcelona), núm. xxvii (1992); també Benjamí MONTSERRAT, *Jaume Collell i Bancells (1846-1932): Perfil biogràfic d'un activista catòlic del catalanisme*, tesi doctoral inèdita, Barcelona, Universitat Pompeu Fabra. Institut Universitari d'Història Jaume Vicens i Vives, 2003, p. 177.

39. José TORRAS I BAGES, *La tradició catalana*, Barcelona, Biblioteca Balmes, 1935, 2 v. (1a ed.: Impremta de F. Giró, 1892).

40. José Antonio GONZÁLEZ CASANOVA, «Estudi introducto-

ta carta comptava amb una sèrie de firmes d'exponents del republicanisme del Sexenni, liderats pel jove advocat Josep Maria Vallès i Ribot (1849-1911). Tot i això, aquest projecte reflecteix bé la fase d'incertesa del partit federal a Catalunya en la seva recerca per arrelar-se més en el territori del Principat. D'altra banda, el projecte representà l'assaig més vigorós de federalisme i d'autonomia de Catalunya en el si d'un estat federal espanyol. Aquest congrés serví sobretot per aconseguir consolidar el Partit Republicà Democràtic Federal (PRDF) com el partit majoritari de l'espectre republicà. L'hegemonia fou possible gràcies a l'aliança que s'establí entre un grup de joves professionals, amb ocupació laboral incerta (periodistes i escriptors), d'una banda, i una sèrie de notables locals que procedien del Sexenni, de l'altra.⁴¹ El republicanisme continuà essent un referent important per a la menestralia i les classes populars catalanes, com ho demostraren les segones eleccions amb sufragi universal, que conegueren el triomf de la candidatura d'Unió Republicana en la circumscriptió de Barcelona (1893), i ho continuà sent en les primeres dècades del nou-cents.

En la dècada de 1890 cristal·litzà també una generació de joves republicans, catalanistes i avantguardistes que impulsaren el moviment modernista.⁴² Al voltant de *L'Avenç*, entre 1889 i 1893 i encapçalat per Joaquim Casas-Carbó, junt amb autors com Jaume Massó i Torrents, Pompeu Fabra, Jaume Brossa o Alexandre Cortada, es definiren els trets ideològics del Modernisme, una combinació de catalanisme cultural i d'universalisme ètic, que fonamentaria el que podríem anomenar com un primer nacionalisme cultural i que se situaria en l'origen de l'esquerra autonomista. El grup Foc Nou, impulsat per Pere Coromines, Ignasi Iglésias i sobretot Jaume Brossa, era el sector més radical del Modernisme, a vegades molt proper a l'obrerisme, com podem veure en les seves aportacions a *La Revista Blanca*, que mostrarien un autonomisme radical que originaven en un europeisme contraposat a la decadència del sud europeu, tot i reivindicar, al mateix temps, les seves arrels

llatines. A més a més, aquests modernistes tingueren un paper determinant en la cultura catalana, afavorint traduccions d'autors com Ibsen o Maeterlinck, entre d'altres. Les Festes Modernistes de Sitges, promogudes per Santiago Rusiñol, també afavorien la difusió d'aquests corrents entre els artistes catalans.

D'altra banda, el moviment obrer català presentà unes dinàmiques pròpies organitzant-se de manera autònoma en aquests anys, allunyant-se progressivament del republicanisme històric, amb el qual, però, mantingué sempre un diàleg obert. La gestació d'un discurs intel·lectual obrer es va produir paral·lelament a la configuració teòrica de l'anarquisme en el marc d'una cultura eclèctica impregnada de diferents suggestions i tradicions culturals, en què van tenir una gran influència els plantejaments anticentralistes, compartits tant pels federalistes com pels catalanistes. Aquest món obrerista mantenia una actitud positiva envers el catalanisme i va treballar per donar forma a un catalanisme popular, a pesar de les moltes discrepàncies que mantenia amb el conjunt del moviment.⁴³

Als anys vuitanta l'anarquisme es va fragmentar en dos corrents: l'anarcocol·lectivista, de Bakunin, gaudí de la intervenció directa de la plana major de l'anarquisme català, amb dirigents i publicistes com Rafael Farga i Pellicer, Antoni Pellicer, Anselmo Lorenzo, Eudald Canivell i, molt especialment, Josep Lluís i Pujals. En contraposició, l'anarquisme definit per Kropotkin, l'anarcocomunisme, que, malgrat la seva lenta difusió, s'imposà als anys noranta a causa del fracàs tàctic de les grans centrals sindicals, especialment per l'ensulsiada de les vagues generals de 1890 i 1893, fet que se situa en l'origen del terrorisme individualista dels anys noranta. En aquesta dècada es va produir una nova convergència entre neòfits ideòlegs de l'anarquisme i joves intel·lectuals catalanistes, que es va mantenir, si tenim en compte el parèntesi dramàtic del *procés de Montjuïc* (1896), fins a la Primera Guerra Mundial. En la darrera fase, els qui actuarien com a nexes d'unió no serien ja aquells antics federals seduïts pel bakuninisme, sinó joves intel·lectuals de *bona família*, influenciats per Nietzsche, qui sintetitzaren una amalgama de Modernisme i filoanarquisme. Pretenien destruir, intel·lectualment parlant, la societat, al mateix temps que volien culturitzar les masses i catalanitzar un obrerisme, segons ells, cegat per la cultura internacionalista. Tot i això, amb la repressió organitzativa i

ri», a Josep M. FONT I RIUS *et al.*, *Memorial de Greuges de 1760. Projecte de Constitució de l'Estat català de 1883. Memorial de Greuges de 1885. Missatge a la Reina Regent de 1888. Bases de Manresa de 1892*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1990, coll. «Textos Jurídics Catalans. Lleis i Costums», núm. 6/1, p. xi-xl; hi segueix les pautes del seu conegut text: José Antonio GONZÁLEZ CASANOVA, *Federalisme i autonomia a Catalunya (1868-1938)*, 1974. Vegeu també Pere GABRIEL, *El catalanisme i la cultura federal: Història i política del republicanisme popular a Catalunya el segle XIX*, Reus, Fundació Josep Recasens, 2007.

41. Vegeu Àngel DUARTE, *Història del republicanisme...*, 2004, p. 129-130.

42. Eduard VALENTÍ, *El primer modernisme literari català i sus fundamentos ideològics*, Barcelona, Ariel, 1973; *El temps del Modernisme*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1985; Joan Lluís MARFANY, *Aspectes del Modernisme*, Barcelona, Curial, 1990.

43. Josep TERMES, *Federalismo, anarcosindicalismo y catalanismo*, Barcelona, Anagrama, 1976; Teresa ABELLÓ, *Les relacions internacionals de l'anarquisme català (1881-1914)*, Barcelona, Edicions 62, 1987; Teresa ABELLÓ, «El moviment anarquista (1874-1914): entre el catalanisme i l'internacionalisme», *Afers* (Catarroja), vol. 7, núm. 13 (1992), p. 131-141; Ferran AISA, *La cultura anarquista a Catalunya*, Barcelona, Edicions de 1984, 2006, i sobretot Josep TERMES, *Història del moviment anarquista a Espanya (1870-1980)*, Barcelona, L'Avenç, 2011.

intellectual, a través del *procés de Montjuïc*, es tancava l'etapa més ideològica de l'anarquisme, seguida, els primers anys del segle xx, per una praxi d'aquesta ideologia i la seva readaptació als models organitzatius imposats pel triomf de la societat capitalista.

6. LA NACIONALITZACIO SIMBOLICA I CULTURAL CATALANA AL TOMBANT DEL SEGLE XIX

En les últimes dècades del segle xix, la modernització de la política catalana suara esmentada s'acompanyà de la nacionalització dels principals elements culturals de la història del país i de la creació de símbols, festivitats i elements identitaris que arribaran fins al segle xxi.⁴⁴ La seva difusió i consolidació fou possible gràcies a l'acció d'un heterogeni món associatiu que filtrava una catalanitat transversal i que comprenia des dels centres excursionistes fins al món dels orfeons populars. Entre els símbols i mites més eficaços, cal recordar la consolidació de tres elements cabdals per organitzar una mobilització política i aglutinar una política de massa: una bandera, una diada nacional i un himne. Respecte al tema de la bandera,⁴⁵ cal subratllar que les quatre barres vermelles sobre un fons groc havien conviscut, històricament, en el Principat i a Barcelona, amb les banderes de santa Eulàlia i de sant Jordi, la simbologia de les quals (la creu vermella sobre fons blanc) havia representat tradicionalment la institució del govern de la Generalitat de Catalunya. Va ser, però, a partir del restabliment dels Jocs Florals de 1859 que la senyera va començar a prendre un protagonisme identitari cada vegada més destacat. Escriptors com Víctor Balaguer o Josep Coroleu; poetes com Jacint Verdaguer, o dramaturgs com Àngel Guimerà, entre d'altres, van fer una contribució cabdal perquè les històriques quatre barres esdevinguessin el referent simbòlic del moviment catalanista. Aquest moviment no es va limitar al món dels lletraferits, ja que es va eixamplar a l'àmbit del cant coral i del naixent excursionisme, que es convertiren en mitjans de propaganda de la simbologia catalana per antonomàsia. La mateixa politització del moviment catalanista durant el Sexenni Revolucionari i, sobretot, al començament dels anys vuitanta del segle xix va coronar la consolidació de les quatre barres com a element identificador: així, eren presents en la capçalera del *Diari Català* (1879-1881), en les imatges commemoratives dels dos congressos catalanistes (1880 i 1883) o en l'escut del Centre Català (1882). Banderes

44. Sobre les relacions entre mites i símbols en la cultura del catalanisme polític, Giovanni C. CATTINI, «Myths and symbols in the political culture of Catalan nationalism (1880-1914)», *Nations and Nationalism*, vol. 21, núm. 3 (en premsa).

45. Pere ANGUERA, *Les quatre barres: De bandera històrica a senyera nacional*, Barcelona, Rafael Dalmau, 2010; Jordi ALBERTÍ, *La bandera catalana: Mil anys d'història*, Barcelona, Pòrtic, 2010.

quadribarrades començaren a presidir tots els actes catalanistes o de reivindicació dels interessos econòmics o jurídics del Principat, com ho foren les protestes contra les polítiques i els tractats comercials lliurecanvistes o contra la reforma del Codi civil. Així mateix, en la vessant més historicocultural, el 1893, el trasllat de les despulles de Ramon Berenguer II, des de Barcelona al restaurat monestir de Ripoll, fou acompanyat de nombroses senyeres per les principals poblacions catalanes. El 1896 s'interpretava per primera vegada *El cant de la senyera*, en l'acte de benedicció de l'estendard de l'Orfeó Català. Aquest cant, escrit per Joan Maragall i harmonitzat per Lluís Millet, immortalitzaria irreversiblement la senyera.

En aquests anys, es posaren també les bases perquè el setge i la caiguda de Barcelona de l'11 de setembre de 1714 esdevinguessin el mite fundacional del catalanisme polític contemporani.⁴⁶ La Guerra de Successió havia estat un dels grans temes presents en els treballs dels escriptors, historiadors i intel·lectuals impulsors de la Renaixença. En aquest marc, la politització del moviment catalanista als anys vuitanta del segle xix determina que la data adquireixi una dimensió cada vegada més important. Els actes patriòtics van començar el 1886, quan diferents grups i entitats catalanistes van intentar celebrar una missa pels màrtirs de 1714: les autoritats prohibiren a mossèn Jaume Collell, conegut per la seva militància catalanista, d'oficiar una missa en record dels difunts d'aquell esdeveniment. El 1888 es col·locà el monument a Rafael Casanova, l'últim conseller en cap de la Generalitat de la Guerra de Successió, que esdevingué un element de referència, tot i que les tradicionals ofrenes florals començaran sis anys més tard.

En la mateixa conjuntura, es consolidà *Els segadors* com a himne nacional, que va gairebé coincidir històricament amb el reconeixement de l'Onze de Setembre com a diada.⁴⁷ Fou al voltant de 1892 que Francesc Alió musicà la cançó *La guerra de los segadores* que havia publicat Manuel Milà i Fontanals el 1882. El mateix Milà afirmava que l'havia arribat a conèixer gràcies a Jacint Verdaguer, que l'havia recollida a la plana de Vic o a les Guàrdies entre 1860 i 1870. Cal remarcar que el text de la cançó fou retocat per l'historiador Ernest Moliné i Brasés, per tal que fos més combatiu i adient a les reivindicacions catalanistes. Moliné hi afegí el refrany: «Bon cop de falç, defensors de la terra,

46. Pere ANGUERA, *L'Onze de Setembre: Història de la Diada (1886-1938)*, Barcelona, Centre d'Història Contemporània de Catalunya, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2008; Albert BALCELLS, *Llocs de memòria dels catalans*, Barcelona, Proa, 2008.

47. Josep MASSOT, Salvador PUEYO i Oriol MARTORELL, *Els segadors: Himne nacional de Catalunya*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1983; Pere ANGUERA, *Els segadors: Com es crea un himne*, Barcelona, Rafael Dalmau, 2010; Jaume AYATS, *Els segadors: De cançó eròtica a himne nacional*, Barcelona, L'Avenç, 2011.

bon cop de falç». La popularització de l'himne començà l'estiu següent, quan l'Orfeó Català el va incloure en el seu repertori. Tot i això, encara trigà uns quants anys a consolidar-se com a himne nacional català. Fou a partir de 1897 quan diferents entitats catalanistes van començar a utilitzar sistemàticament *Els segadors*, i el mateix Orfeó el va triar definitivament com a peça de cloenda dels seus concerts. Fou particularment eficaç la condensació de la cançó per obra d'Emili Guanyavents (1899), que va permetre que la gent pogués aprendre'n les lletres. A partir de finals del segle XIX i cada Onze de Setembre, les associacions catalanistes començaren, també, a emprar la cançó en la tradicional ofrena floral al monument de Rafael Casanova. Tot i això, la cançó no va tenir una vida fàcil, ja que les autoritats espanyoles en consideraven les lletres guerres com una provocació a Espanya, pel rebuig envers els castellans i les referències negatives a Felip IV i a la guerra del segle XVII. Per aquesta raó, les autoritats intervingueren reiteradament per prohibir-ne l'execució. En els anys de la Segona República, les màximes autoritats de la Generalitat intentaren popularitzar un nou himne amb unes lletres joioses però no se'n sortiren, ja que *Els segadors* havia entrat a formar part d'una manera irrenunciable de l'imaginari popular català.

Al costat d'aquests referents, cabdals per a la vehiculació del missatge polític a les multituds, també cal recordar la nacionalització d'elements folklòrics com podien ser determinats balls (la sardana) o l'ús del típic barret català (la barretina). El cas de la sardana és, així, emblemàtic: existeixen referències d'aquesta dansa, coneguda com a ball comarcal típic de la Selva i de l'Empordà, que es remunten al voltant de mitjan segle XIX.⁴⁸ Aquesta difusió no hauria estat possible sense la gran obra de Josep Maria (Pep) Ventura, que impulsà la sardana llarga moderna, configurant una revolució en les partitures i en les cobles que arrelaria de seguida i seria clau en l'extensió de la sardana a l'Empordà, la Selva, el Gironès, la Garrotxa, el Ripollès i l'Alt Maresme a partir de finals dels anys cinquanta del vuitcents. Fou, però, a partir de la dècada de 1880 que el moviment catalanista reivindicà la catalanitat de la sardana. Van ser significatius l'èxit d'una sardana continguda en l'obra *Garín* (1892), de Tomás Bretón, o la cèlebre poesia (la versió definitiva de la qual fou del mateix 1892) de Joan Maragall que celebrava la sardana com «la dansa més bella / de totes les danses que es fan i es desfan». El 1894, la sardana era denominada *ball nacional*. Amb el nou segle, la difusió d'aquesta dansa va anar de bracet amb el creixement del catalanisme per tots els territoris del Principat, que tingué com a revulsiu més clar l'esclat de la Solidaritat Catala-

na, que arribà a la majoria dels pobles de Catalunya i afavorí l'arribada de la dansa. A partir d'aquest moment, la sardana esdevindria un símbol de catalanitat i com a tal seria percebut durant les dictadures de Primo de Rivera i de Franco.

D'altra banda, també tingué la seva importància l'ús reivindicatiu del típic barret català, la barretina, en la politització del moviment catalanista.⁴⁹ Aquella estava en oberta decadència com a barret quan, el 1865, un jove poeta, mossèn Jacint Verdaguer, es presentava als Jocs Florals per recollir un premi vestit a la manera pagesa amb barretina vermella. Aquella imatge de joventut representava, als ulls dels intel·lectuals de la Renaixença, una prova d'una cultura catalana popular, viva i noble i lluny dels costums de la ciutat, i que mantenia les seves essències incorruptes. Ràpidament, la barretina esdevingué quelcom més que un barret i començà a utilitzar-se en diferents manifestacions catalanistes: en les manifestacions contra les polítiques lliurecanvistes i contra els intents legislatius homogeneïtzadors i enemics del dret català, les multituds duïen la barretina com a símbol de protesta. Com recordava Ramon Albero en la necrologia al polític regionalista i industrial Lluís Ferrer-Vidal i Soler, en aquells anys de mobilització contra el projecte del nou Codi civil de Manuel Alonso Martínez, Lluís Ferrer, «com els altres estudiants patriotes, portava la barretina vermella a les manifestacions, i quan s'acostava a casa la canviava pel capell. Un dia el pare lo descobrí el fet i digué al seu fill en to de consell: "Bé noi, la barretina no està malament, però pensa que segons com es posa sembla un barret frigi." I un barret frigi, per a un home de la Restauració, que havia vist la situació de 1873, venia a ésser quelcom terrible».⁵⁰

La Barretina esdevenia, al mateix temps, títol d'un setmanari catalanista de batalla i també amb barretina anaven els personatges que simbolitzaven importants revistes del moviment nacionalista català com *Cu-cut!* o *En Patufet*. Segons Tísner, fou el Noucentisme, amb les seves pretensions elitistes, que li va donar el cop de gràcia i la va reduir a un element folklòric, que, malgrat el seu desús actual, ha arribat fins als nostres dies com un símbol identitari indiscutible.

7. L'ASSOCIACIONISME, LA LLUITA PER LA CATALANITZACIÓ DE LES INSTITUCIONS DEL PAÍS I L'IMPACTE DE 1898

Aquests elements identitaris van poder perviure perquè van aconseguir ser assumits per una part eloqüent

48. Vegeu Jaume AYATS (dir.), *Córrer la sardana: balls, joves i conflictes*, Barcelona, Rafael Dalmau, 2006; Pere ANGUERA, *La nacionalització de la sardana*, Barcelona, Rafael Dalmau, 2010.

49. Pere ANGUERA, *La barretina: La imatge tòpica del pagès català*, Barcelona, Rafael Dalmau, 2009.

50. Ramon ALBERO, «Ha mort Lluís Ferrer Vidal i Soler», *La Veu de Catalunya* (16 abril 1936), p. 11.

de la població i, si això fou possible, es deu a la riquesa del món associatiu català, que, a partir de la Restauració borbònica, va contribuir a fer arrelar el sentiment identitari diferencial català. N'és un exemple eloqüent el naixent moviment excursionista que, sota la guia dels clubs alpins difosos a tot Europa, fomentava l'amor a la natura en el jovent i col·laborava a impulsar i divulgar tot coneixement relatiu a la respectiva terra. L'Associació Catalanista d'Excursions Científiques nasqué el 1876 seguint aquestes pautes, tot i que tingué aviat una competidora en l'Associació Catalana d'Excursions, el 1878, fins que s'unificaren, el 1890, creant el Centre Excursionista de Catalunya.⁵¹ Entre els seus integrants es comptaren destacats membres de la cultura catalana que passaren per les seves files i s'hi implicaren directament per aconseguir dur a terme les finalitats d'aquest associacionisme excursionista que es proposava la salvaguarda i la restauració del patrimoni artístic català, però també donar suport a totes les manifestacions del moviment catalanista del període i dels anys següents. Un altre exemple d'aquest associacionisme, però amb participació més popular, foren els grups corals impulsats a mitjan anys cinquanta per Josep Anselm Clavé i que representaren un model de sociabilitat obrera i de les classes populars catalanes durant aquest període.⁵² Després de la mort de Clavé, els grups corals continuaren, però la vertadera revifalla fou el 1891, quan es creà l'Orfeó Català, impulsat pels joves músics Lluís Millet i Amadeu Vives. Aviat trobà el favor del públic català, especialment gràcies al seu himne, *El cant de la senyera*, que fou creat per a l'Orfeó pel poeta Joan Maragall i musicat pel mateix Millet, i que s'estrenà al monestir de Montserrat el 1896. L'Orfeó Català contribuí també de manera notable a la difusió d'*Els segadors*, que en pocs anys es transformà en l'himne nacional català. Mentre que molt més polititzat fou el cas de la coral Catalunya Nova, que, impulsada per Enric Morera l'any 1895, s'adherí directament a la Unió Catalanista. A més a més, cal esmentar que diferents grups excursionistes impulsaren els respectius grups corals, en els quals se socialitzaven les que esdevindrien les cançons nacionals catalanes.

El camí de la catalanització dels diferents àmbits de la vida pública catalana implicà també el creixent reconeixement envers les peculiaritats socioeconòmiques i politicohistòriques del Principat per part de les seves classes dirigents, com també el que es coneix com l'*as-*

salt catalanista a les institucions més prestigioses del país, com fou la presidència per part de destacats membres del catalanisme de les més emblemàtiques corporacions barcelonines, de l'Ateneu Barcelonès a l'Acadèmia de Jurisprudència i Legislació de Catalunya.

En el primer cas d'autoreconeixement, hem de ressaltar el paper que tingué la represa i consolidació del projecte de Galeria de Catalans Il·lustres, que tornà a engegar l'Ajuntament a partir de 1877 i que fou pensat per representar no només els grans personatges del passat històric nacional, sinó també els nous herois contemporanis burgesos que havien d'esdevenir els prototipus de la nova societat política naixent,⁵³ mentre que l'*assalt catalanista* a les corporacions emblemàtiques començà amb l'Ateneu Barcelonès, lloc de trobada de l'elit barcelonina des de 1872, amb la junta presidida pel poeta i dramaturg Àngel Guimerà (1895). Aquest personatge aixecà un rebombori notable, ja que utilitzà, per primera vegada, la llengua catalana en el discurs presidencial de començament de curs. Era la primera vegada que a l'Ateneu s'emprava la llengua pròpia del país i aquest fet va provocar la indignació d'un important nombre de socis de l'entitat que entenien que la llengua oficial de l'Ateneu, igual que en tots els organismes de representació de l'Estat, era la castellana i que, en conseqüència, tots els actes s'havien de fer en aquesta llengua. A partir d'aleshores, la llengua catalana esdevingué cada vegada més utilitzada en les corporacions privades i públiques, la qual cosa donà un senyal inequívoc d'aquella transversalitat de la catalanitat, que havia de ser un dels eixos vertebradors de la societat catalana del segle xx.⁵⁴ Tot i això, el camí de la normalització de l'ús del català no era gaire senzill, com ho demostrà el parlament de Joan Josep Permanyer, nou president de l'Acadèmia de Jurisprudència i Legislació de Catalunya (1896), en què es pronuncià a favor de la catalanització de tota la vida jurídica del Principat. Aquesta petició havia de trobar la negativa infranquejable de les autoritats de l'Estat espanyol.

El tombant del segle XIX marcaria aleshores les pautes del desenvolupament sociopolític català posterior: la pèrdua de les darreres colònies que li quedaven a l'Estat espanyol provocà una forta crisi de la hisenda pública, per una banda, i, per l'altra, la recuperació de capitals catalans invertits en les Antilles fins al 1898 representà una important injecció de capital a la indústria catalana. L'avinentsa de 1898 provocà una radicalització del món catalanista (*Missatge a la reina regent*, els manifestos *Als catalans* i *Al poble de Catalunya*), que conduí a la creació, el setembre de 1899, del Centre Nacional Català (CNC), pel grup de Prat de la Riba. En aquest moment de crisi, es produïren dos fets cab-

51. Agustí JOLIS (coord.), *Centre Excursionista de Catalunya: 120 anys d'història: 1876-1996*, Barcelona, Centre Excursionista de Catalunya, 1996.

52. Josep M. ROIG ROSICH, *Història de l'Orfeó Català: Moments cabdals del seu passat*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993; Manuela NARVÁEZ, *L'Orfeó Català, cant coral i catalanisme (1891-1951)*, tesi doctoral, Barcelona, Universitat de Barcelona, 2005, disponible en línia a: <<http://diposit.ub.edu/dspace/handle/2445/35524>>.

53. Jordi CASASSAS, *Entre Escilla...*, 1990, p. 200 i s.

54. Vegeu Jordi CASASSAS (dir.), *L'Ateneu i Barcelona: Un segle i mig d'acció cultural*, Barcelona, RBA, La Magrana, 2006.

dals per a la definició del marc polític català: la reclamació del concert econòmic, que l'eventual arribada al poder de Polavieja a Madrid semblava fer possible, i el moviment del *tancament de caixes*, quan aquest concert no només no es concreta, sinó que, ben al contrari, els pressupostos de Villaverde incrementen la pressió fiscal (1899). Precisament, el *tancament de caixes* contribuï a crispar l'ambient de manera significativa i a demanar una intervenció activa dels interessos catalans en la política de l'Estat. Prat de la Riba comprengué l'evolució dels temps i la necessitat d'allunyar-se de les posicions més dogmàtiques dels apolítics de la Unió

Catalanista contraris a la participació en les eleccions. La confluència del CNC amb la Unió Regionalista, nascuda de les restes del moviment de suport al general Polavieja a Catalunya, va permetre el naixement de la Lliga Regionalista el 1901, que tingué una incidència clau en tota la vida pública catalana fins al 1931. Aquest partit, amb uns moderns quadres polítics, derrotà el sistema dels partits dinàstics a Catalunya i engegà una modernització del país sense antecedents.⁵⁵

55. Santiago IzQUIERDO, *La primera victòria del catalanisme polític*, Barcelona, Pòrtic, 2002.